

MORVAI ORSOLYA

„Lőrincen egészen más a helyzet”

Életképek egy Tolna megyei cigány közösségből

Kulturális antropológiai esettanulmány

2004

Tartalom

Bevezetés

A harmadik testvér

A beásokról

Magyarok és *varázslók* között

Közösségen belüli törésvonalak, sztereotípiák

Hol lakik a tévészerelő

A Bedőtanyaiak

A „túlzásba vitt” felzárkózásról

A felmerült nehézségekről

„ Na Orsikám kóstold meg ezt a húst!”

A sztereotípiák határa: a falu

Hozzáállás

Munkamódszerem

Hozzáállás

Perspektíva

Összegzés

Bibliográfia

Bevezetés

Ez a dolgozat, egy tolna megyei beás cigány közösség perspektívájából készült– nevezhetjük közösség tanulmánynak is. Kutatásom során a Sárszentlőrinc¹ községen belüli hármassággal foglalkoztam, (ugyanis beások, magyarok és oláh

cigányok élnek itt együtt). Ezen kívül az egymástól való elhatárolódásokkal (a falu határain belül és kívül), és ennek kapcsán a sztereotípiákkal.

Azt a vélekedést, hogy *Lőrincen egészen más a helyzet, hogy ez a falu a legnyugodtabb a megyében, itt mindegy, hogy milyen származású az ember, itt nincsenek előítéletek* szinte mindenkitől hallottam. Vajon tényleg így van ez? A következő eset sok mindent elárul.

A harmadik testvér

Egyik délelőtt, Juliska pörköltet főzött, nagyobbik lánya Juli, és én kinn ültünk a konyhában, mint már oly sokszor, beszélgettünk mindenféléről, iskoláról, érettségiről, tanulásról, munkáról, cigányokról, magyarokról, s ekkor ismét szóba került a húga, akivel még nem találkoztam. *Na, ma már tényleg elviszlek a húgomhoz, az más mint én meg az*

1.Sárszentlőrinc Tolna megye északi részén, a Paks-Dunaföldvár kistérség keleti felén helyezkedik el. A településhez tartozik közigazgatásilag Uzd, a szomszéd kisközség, kutatásom Uzdra is kiterjedt, ezért én e kettőről együtt beszélek. Lakosainak száma 1122 fő (2000. 01. 01-jén), ennek kb. egyharmada beás cigány származású, ezen kívül néhány oláh cigány család is van a faluban, mintegy 20 fő, akik csupán néhány éve vagy hónapja élnek itt. A cigányok a faluban nem egy telepen élnek, lakóhelyük elszórtan van a magyarok között, ahogy hajdanán (a '60-as, '70-es években) beköltöztek a faluba Sasosból, a régi cigánytelepről. Tehát térbeli elhelyezkedésüknek nincs jelentősége, még vagyoni helyzet alapján történő elhelyezkedést sem tapasztaltam. A faluban nagy a munkanélküliség, sokaknak nincs állandó munkahelye. Sok cigány napszámba végez valamilyen mezőgazdasági munkát (spárgázás, dinnyeültetés, kapálás, bodzázás, szüretelés, stb.) vannak, akiknek kizárólag ezekből a munkákból vannak bevételeik a szociális támogatásokon kívül, de olyanok is akadnak, akiknek esetleg van valahol munkahelye, mégis elmennek napszámba. Elmondásaik és az én tapasztalataim szerint, a magyarokkal jó kapcsolatban vannak, sokaknak vannak magyar barátaik, sok a vegyes házasság.

Annus, miben más, ő milyen, hát Orsikám, és itt egy kis szünetet tartott, mintha nyomatékosítani szeretné a véleményét, az magyar. Magyar, miért magyar, az már úriasabb, majd meglátod milyen, de mitől magyar, a férje miatt, nem, nem, majd meglátod, ebéd után elmegyünk, mondta Juliska, mintegy lezárva ezt a témát és megelőzve a további kérdezősködésemet. Én Julira néztem, remélve, kiolvashatok

valamit az arcából, mert egyre inkább kezdett érdekelni milyen is lehet az a titokzatos hűg, de arckifejezése mintha helyeselt volna anyja szavaira, csak annyit mondott ő is, hogy majd meglátom, aztán visszanéztem Juliskára aki ekkor már ismét a fazék felé fordult és megkeverte a készülő ételt. *Na Orsikám, kóstold meg ezt a húst, nem kell még bele valami, szerintem nem, így nagyon jó, akkor terítsünk meg hamar. Julá me, szólj Erikának meg apádnak, na Orsikám majd most megkóstolod a fokhagymás salátát, ahogyan a cigányok eszik.* És ettem, ahogy a cigányok, még másodszor is szedtem, majd evés után Juliska így szólt: *lányok, most ti mosogattok, mi meg elmegyünk az Orsival a Marihoz,* ezután fogtuk magunkat és elindultunk a titokzatos hűghoz, akivel végre én is találkozhatok.

Mariék a falu másik végén laknak, miközben feljűk sétáltunk, Juliska elmesélte, melyik porta kié, hol laknak cigányok, hol magyarok, elmondta mindegyikrűl a véleményűt, némelyiknél azt is, hogy majd oda is elvisz, mikor legközelebb megyek, megmutatta azt a házat, amire a legbűszkébb a faluban, majd továbbmenve láttuk, hogy az egyik udvarban különböző tárgyak sorakoztak össze-vissza. Erre Juli így szólt: *na nézd meg ezt az udvart, itt meg magyarok laknak, de olyan, mint a cigányoknál.* Hát akkor mi a különbség a magyarok és a cigányok között, kérdeztem, *hát, itt nem nagyon van, itt semmi.*

Megérkeztűnk. A ház előtt egy lány ücsűrgűtt, Mari még főzűtt, házuk nagy volt és tiszta, viszonylag új bútorokkal, csak kevés ilyen nagy házat láttam a faluban. Juli elmondta, hogy ki vagyok, és miért jűttem ide, aztán hirtelen megkérdezte: *nem hívod be azt a lányt Mari, maradjon csak kinn, nem szeretem.* Ki ez a lány, kérdeztem, *az egyik fiam barátnűje, az Attiláé, de nem szeretem, ez nem olyan fajta mint mi, ez nem csinál semmit egész nap, ő milyen fajta, hát leketár², de nem falubeli, nem, nem,* és az itteni leketárok milyenek, *azok olyanok mint a varázslűk, én csak varázslűknak hívom őket, nem tudom mit csinálhatnak ezek,*

2.A leketár szó beás cigány származásű adatkűzlűim elmondása szerint az ő nyelvűkűn *lakatost* jelent, tehát oláh cigányt, mint a kolompár, ezért én is ezt a szűt használom.

mondom, varázslűk. Nem rosszak ezek Mari, szólt Juli, én már voltam az egyik családnál, találkoztűnk az utcán és behívtak, rendesek ezek. Mari viszont máshogű gondolta: *hát én nem mennék be hozzájuk, én nem szeretem őket.*

A fenti szituáciűból képet kaphatűnk a lűrinci beások egymáshoz-, a

magyarokhoz-, és a leketárokhoz való viszonyáról, amiről részletesebben beszélni fogok. Előbb azonban néhány mondatban kitérek arra, hogy a beásokra vonatkozó szakirodalmak szerint honnan származnak és nyelvészeti szempontból kik is ők.

A beásokról

„A magyarországi cigányok harmadik nyelvi csoportjának, a beásoknak az anyanyelve a román, amelyet beásnak neveznek. A magyarországi cigány lakosság 8% - át teszik ki, döntően a Dél-Dunántúlon laknak. A magyarországi cigányok jelentős csoportjai a romani

nyelven beszélők (oláhok) és a románul beszélő beások az újkorban váltak Magyarország lakosaivá. A 18. századtól a 20. század elejéig szinte folyamatosan, több hullámban érkeztek Magyarországra a román fejedelemségek, majd a fejedelemségek egyesülése utáni Románia területéről. A beások származásának kérdése (...) az oláh és romugro cigány csoportokhoz képest a legkevésbé ismert. Ezeket a románul beszélő cigányokat gyakran hívják teknővájóknak, mivel hagyományosan teknővájással, fakanál készítésével és egyéb famunkával foglalkoztak. Ezt a tevékenységet ma már kevesen folytatják, az integrálódás folytán egyre inkább paraszti életmódot folytató falusiakká váltak.” (Orsós 1997: 194-195)

„E csoport mielőtt elindult volna Magyarország felé, huzamosabb ideig Romániában élt. Ezt bizonyítja az általuk beszélt nyelv is, mely a román nyelv dialektusának régi, nyelvújítás előtti formája. A beások nagy része ma a Dél-dunántúli megyékben lakik, szinte kizárólag községekben. Ezen etnikai kategóriákon belül is megkülönböztetünk három alcsoportot: a muncsánokat, a ticsánokat és az árgyelánokat. A többséget az úgynevezett árgyelánok teszik ki.” (Fleck- Virág: 1999: 11) Sárszentlőrincen is ők élnek.

A lőrinci beások közül már szinte csak az idősebbek, és a középkorúak beszélnek beásul, a fiatalabbak kevésbé, ők többnyire csak értenek. Vannak ugyan akik beszélnek is, de ők nem minden esetben a szüleiktől tanultak meg beásul beszélni, hanem egyre inkább az iskolában³.

Az idősebbek használják a leggyakrabban a beás nyelvet, néha a magyarral egyszerre, de amikor magyarul beszélnek is előfordul, hogy beás kötőszavakat mondanak. Vendéglátóim, szinte mindenhol ahol megfordultam, az én jelenlétemben kizárólag magyarul beszélnek, sőt ha vendég jön mikor én is ott vagyok, és elkezd beásul beszélni rászólnak, hogy magyarul beszéljen, mert én nem értem.

A középkorúak már nem használják olyan gyakran, mint az idősebbek, egy részük már nem is tud olyan jól. Némelyek azt mondják ezért sem tudják megtanítani gyerekeiket beásul beszélni, mások nem is akarják, többnyire a vegyes házasságban élők.

A lőrinci beásoknak nagyon jó a kapcsolatuk a magyarokkal, azt mondják *itt nincs jelentősége, hogy valaki cigány vagy magyar*. Ezt mind a cigányok, mind a magyarok többször hangsúlyozták, különböző példákkal alátámasztva, pl. hogy *nekik több magyar vagy cigány barátjuk is van, az iskolában se különböztetnek meg senkit a másiktól*. Egyre több a beás-magyar vegyes házasság a faluban, és egyre elfogadottabb. Kezdetben *büszkének*⁴ tartották azokat a cigány nőket, akik magyar férjet választottak, sőt volt, akit ki is tagadtak a szülei. Manapság ez már nem így van, a fiatalok körében is egyre több a vegyes kapcsolat.

A nemrégiben beköltözött oláh cigány családdal, a Bedőtanyaikkal⁵ viszont egy kicsit

3.Lőrincről (jelen pillanatban) ketten a pécsi Gandhi Gimnáziumban tanulnak, ahol oktatják mind a beás, mind az oláh cigány nyelvet, valószínűleg éppen emiatt

4. A saját kategóriáik alapján (vö. Geertz 2001: 198). A büszke szó náluk valami olyasmit jelent, mint a *kényes*, aki már *magyarnak teszi magát*.

5. 2002. szeptember 6-án a paksi önkormányzat életveszélyesnek nyilvánította és lebontatta a bedőtanyai

cselédházsört, melynek tetőszerkezete az előző esti viharban életveszélyesen megrongálódott. A házban több cigány család lakott, akik ezután egy ideig sátrakba kényszerültek, majd a paksi önkormányzat a környékbeli falvakban keresett nekik lakóhelyet. Az egyik családnak Németkéren vettek házat, amit a falu lakossága megrongált, így kénytelenek voltak elmenni. Egy évvel később Sárszentlőrincen vettek házat egy másik családnak, őket nevezik a faluban sokan Bedőtanyaiaknak.

problematikusabb a kapcsolatuk, melynek okai az őket megelőző rossz hírekben⁶, illetve a helybeliek fejében élő, emiatt, és ettől függetlenül is meglévő sztereotípiákban keresendők.

Valójában nincs komolyabb kapcsolat a sárszentlőrinci beások és leketárok között, nagy részük nem ismeri igazán a másik csoport tagjait, nem járnak össze, épp csak néhány mondatot váltanak, ha összefutnak az utcán.

És most lássuk, hogyan viszonyulnak egymáshoz, és *szomszédaikhoz* a lőrinci beások.

Magyarok és „varázslók” között

Hol is helyezkednek el a lőrinci beások? Az előző szituációból úgy tűnik, a magyarok és a leketárok között. Ugyanis mindkettőtől elhatárolódtak, mindkettőtől különbözőnek gondolják magukat. Fontos számukra ez a mozgástér, amit ez a „közöttiség” tesz lehetővé. Érdekes, hogy ítéleteiket, kategóriáikat („*kényesek*”, „*úriasak*”, vagy éppen „*koszosak*”) magyar szempontok alapján hozzák „*mégsem a magyaroknak akarnak ezáltal megfelelni, inkább az egymás közötti erőviszonyokat tükrözik*”. (Prónai-Horváth 2000: 40)

Közösségen belüli törésvonalak, sztereotípiák

Több beszélgetésből is kiderült, hogy az itteni beások nem győzik hangsúlyozni különbözőségüket a leketároktól. Egyik vendéglátóm többször is mondta: „*jól jegyezd meg Orsikám, a cigányok nem egyformák, nagy különbség van köztük*”. Mások hasonló vélekedésüket alátámasztandó, a leketárok különböző (általuk nem feltétlenül jónak gondolt) tulajdonságait felsorolva, pl. *hosszú szoknyások; azok megeszik még a sünt is, a mi fajtánk nem enne meg; nem szeretnek dolgozni, inkább lopnak, vasaznak, vagy a szemétkben*

6.A bedőtanyai házlebontással és az ott élő cigányokkal a televízió is foglalkozott, nem kifejezetten pozitív színben feltüntetve az ott élőket, a németkéri házrongálás pedig igen nagy hangsúlyt kapott mind az írott mind az elektronikus sajtóban.

kotorásznak (tehát más etnokulturális típusok, a leketárok nem élelmiszertermelők, míg a beások egyre inkább paraszti életmódot folytatva (vö. 6. jegyzet, Orsós 1997:

195) kezdenek azok lenni); *más a modoruk, összekeverik a barátságot a szemtelenséggel; koszosak*, azt mondják: „*ezek a cigányok, nem mi*”. Mert azt mondják, hogy éppen e tulajdonságok miatt vannak előítéletek a cigányokkal szemben, mert a magyar környezet hajlamos a cigány kategóriát a cigányok különböző csoportjaira ugyanúgy alkalmazni, „*és ennek alapján egységesen negatív véleményt*” (Prónai- Horváth 2000: 39) megfogalmazni jelen esetben a beásokkal és az oláh cigányokkal szemben. És mivel a cigányság kategóriájába környezetük miatt ők is beletartoznak⁷, a magyarok fejében élő sztereotípiák tehát rájuk is vonatkoznak, ebből következően esetenként ők is rosszabb megítélésben részesülhetnek a leketárok miatt.

Éppen ezért fogalmazzák meg ilyen sokszor, és ilyen világosan a leketároktól való különbözőségüket (gyakran bármiféle erre utaló kérdés nélkül is), mert nem akarják, hogy azokat a dolgokat, amiket a magyarok az ún. *hagyományos cigány életet élő*⁸ cigányokra mondanak, rájuk is mondják, el akarják kerülni, hogy azonosítsák őket „*azzal a sztereotípiával, amelyet a nem cigányok számára az őket jelölő név kifejez.*” (Williams 2000: 189)

A következő esetből kiderül a lőrinci beások Bedőtanyaiakhoz, (és rájuk keresztül a leketárokhoz) való viszonya, láthatjuk hogyan határolódnak el tőlük.

Hol lakik a tévészerelő?⁹

Egy csendes délután, mikor eső után épp kisütött a nap és vendéglátóimmal kinn voltunk a kertben, egyszer csak jön a szomszéd: *Te Jóska, hol lakik az a tévészerelő, elmennénk az*

7.De ha arról van szó, hogy ők kicsodák, nem azt mondják hogy cigányok, egyértelműen beásoknak nevezik

magukat, „ugyanakkor hallgatólagosan elfogadják odatartozásukat ahhoz a csoporthoz, amelyre a rájuk

„tapasztott”, idegen elnevezések explicit módon vonatkoznak, ezáltal is megkülönböztetve magukat azoktól, akik ezeket használják” (Formoso 2000: 32).

8.Ezt a kifejezést egy magyar adatközlőm mondta a Bedőtanyaiakkal kapcsolatban.

9.Ez a szövegrész tulajdonképpen egy párbeszéd, néhol kérdések feleletek. Jóska (vendéglátóm) beás férfi, András és Jóska szomszédja oláh cigány származású.

Andrisékkal. A kocsmá mögött, biztosan megtaláljátok - válaszolta és egyben megkérte, hogy az ő rossz tv-jüket is vigyék már el. A vissza utat állom - tette még hozzá, ekkor az asszony már hozza is a tv-t, szépen letörölgeti, majd kivonul a család, melybe lassan már én is beletartozom, ki, a sok kíváncsiskodó, egy viszi a tv-t - na hol vannak ezek, meg azok a "Bedőtanyaiak"? Szia Orsi, nem jöttél tegnap, pedig vártalak - jött felém András - el akartalak vinni cigány bálba. Tegnap Uzdon voltam - láttunk, ahogy bicikliztél - jött Mariann is, csak este értem vissza - vót tegnap cigány bál Szedresen, én lettem az első a táncba, ott vótak a gyerekek is, ők is táncoltak, nyolcszáz forintot fizettem a belépőjükért, meghívtalak vóna téged is, és Mariann is ott volt, ott vót ő is, de ő nem táncolt. Ma itt vagyok egész nap, elhoztam a fényképeket, mikor értek haza - fél hét felé - válaszolt Mariann, ekkor már András benn ült a kocsiában, a gyerekek még az utcán rohángásztak a kapu előtt, András bekapcsolta a magnót, megmutatta milyen zenét játszottak tegnap. És van jogosítványod te András - kérdezte Jóska. Hát hogyan vóna, de nem kell azt mindenkinek tudni, elég ha én tudom, Mariann meg most jár vezetésre. Na gyertek már, induljunk.

Ők elmentek, mi meg vissza, beszélgetni. Úgy van ennek jogosítványa, mint nekem, és még azt mondja, hogy ezt az asszonyt is járhatja vezetésre. Úgy jár ez vezetni mint te, igaz Mari - mondja Jóska feleségére nézve - ti elhiszitek, hogy van ezeknek pénze vezetésre, a családi arra nem elég, ezek meg dolgozni azt nem szeretnek.

Azt mondja nyolcszáz vót a gyerekeknek a jegy, meg nekik kétezer, meghát egy bálba nem ötszáz forinttal megy el az ember, isten tudja honnan van ezeknek pénzük. "Nem jöttél Orsi, pedig vártalak" - csóválja a fejét Jóska - hát ez a gyerek, ez a gyerek. Azért mert ezek összekeverik a barátságot a szemtelenséggel, azért nem kell ezekkel barátkozni, hidd el nekem - szól közbe Kati néni, vendéglátóm anyja. Elvitt volna cigány bálba, látod, nevet Jóska, ezek a leketárok nem ismerik a jó modort, hát hogy beszélt veled, mintha a barátja lennél. Szóval, mit mondott, hogy első helyezettet nyert ugye, a táncversenybe, majd megtudom ám én ezt, mert vannak, akik voltak Szedresen.

De a család mindig veled van, mindenhová mennek, hát jó hogy mért ne - vágott közbe Jóska - meg a gyerekek - folytatta Kati néni - hát nincs kire hagyják itthon? Hát kire anyám? Hát ők hány család? Négyen vannak, ők négyen. Ja, ja. Ez egy család anyám. Ja, ja, hát nem többen laknak itten? Szóval ne lepődj meg, ha Pesten találkozol veled és leszólít, mert ez megy ám, mint a bolygó hollandi - viccelődött

vendéglátóm - *majd most lesz 9-10 óra mikorra megjönnek, nem anyám, nem mert az Orsit is várják.*

A Bedőtanyaiak

Egy beszélgetés alkalmával hallottam Lőrincről, kiderült, hogy nemrég költöztetett ide egy oláh cigány családot a paksi önkormányzat, valamint a helyi lelkész szívének tartja az itt élő beás cigányok sorsát. Úgy gondoltam, ő lehetne az összekötő a terep és köztem.

Azokra a kérdésekre kerestem a választ, hogy hogyan viszonyulnak a nemrég beköltözött és a néhány éve ott élő oláh cigányokhoz a régebben Lőrincen élő beások, hogyan gondolkodnak egymásról és a magyarokról, ezen kívül a Bedőtanyaiak beilleszkedésének folyamata érdekelt az őket megelőző rossz hírek ellenére, valamint a beások fejében lévő sztereotípiák az oláh cigányokat illetően, és arról hogy a magyarok hogyan vélekednek a cigányokról és miért.

A faluban először sokan azt hitték, hogy ők az a család, akiknek a házat Németkéren megrongálták, és nem örültek az újonnan érkezőknek. Mint azt a lőrinci polgárőrség egyik magyar tagjától megtudtam, a Bedőtanyaiak érkezésekor megerősítették a polgárőrséget. Azonban a polgárőrség cigány származású vezetője ezt nem említette nekem mikor ezzel kapcsolatban kérdeztem, akkor már azt mondta hogy *nincs velük semmi probléma, nem is nagyon foglalkozunk velük.* Mások szerint a polgárőrség megerősítéséhez nincs köze az újonnan érkezőkhöz. Úgy tűnik, a kezdeti ellenszenv, vagy csak az idegenektől való tartás, pár hónap elteltével enyhülni kezd.

Volt, aki mikor arról kérdeztem, hogy milyenek a leketárok, egyenesen gyilkosoknak, lopósoknak, hazugoknak nevezte őket, de később, amikor a falubeli leketárok kerültek szóba, már nem volt ilyen előítéletes, akkor már azt mondta, hogy ezek nem csinálnak semmi rosszat.

Vajon miért vélekednek így a terepemen élő beások a leketárokról? Hiszen

amint mondták - és amint láttam is - nem ismerik annyira a leketárokat.

A „túlzásba vitt” felzárkózásról

Beás adatközlőim a leketárokon kívül a magyaroktól is megkülönböztetik magukat, bár volt aki éppen azért tartotta az ő *fajtáját* különbnek a leketároktól, mert ők próbálnak felzárkózni a magyarokhoz, azok meg nem.

Azonban kifejezik különbözőségüket azoktól is, akik ezt a felzárkózást „túlzásba viszik”. Itt van pl. a magyar hűg, aki bár ugyanazoktól a szülőktől származik, és a férje is ugyanúgy beás, ő mégis magyar, ő már *úrias*¹⁰. Itt a *magyar*¹¹ jelzővel a gazdasági helyzetére utalnak, arra, hogy neki már jobban megy, tehát *úrias*, illetve az esetlegesen ebből következő viselkedésmódjára.

Mesélték, hogy vannak a faluban olyan beások is, akik letagadják származásukat, annak ellenére, hogy egy ilyen kis helyen mindenki tudja, hogy cigányok (pontosabban beások), ők már magyarnak vallják magukat. Az ilyeneket nem nagyon szeretik, *büszkének* tartják őket.

A Sasosból való beköltözés után, és a '70-es '80-as években, a sok azonos név miatt¹², néhányan megváltoztatták vezetéknévüket, egyesek szerint ez csak a könnyebb megkülönböztethetőség miatt volt, mások szerint a jobb módúak magyarosították nevüket a könnyebb beilleszkedést elősegítendő, mert ők már magyaroknak tartották magukat. A névváltoztatás oka minden bizonnyal családonként változott.

Az eddigiekből arra következtetek, hogy fontosnak tartják a magyarokhoz való beilleszkedést, a velük való békés együttélést, az adaptációt, de a teljes azonosulást nem. (Ezért tartják büszkének azokat, akik mégis ezt választják.)

Ezen kérdések pontosabb és részletesebb megválaszolása, azonban további kutatásokat igényel.

10.Valami olyasmit jelent mint a büszke, aki már magyarnak teszi magát.

11.Jelen esetben inkább negatív jelentéstartalommal ruházták fel a magyar szót.

12.A faluban a régi beás nevek az Orsós, Nyerges, Kalányos, és a Bogdán. Mivel a keresztnévek használata

sem volt változatos, gyakran előfordult, hogy több embernek megegyezett a vezetéke és a keresztnéve

is.

„Na Orsikám, kóstold meg ezt a húst!”

A sztereotípiák határa: a falu

Most, miután már láttuk, hogy hogyan vélekednek a magyarokról, nézzük meg, hogy szerintük hogyan vélekednek a magyarok róluk.

Ahogy korábban is írtam, mára már lassan barátinak mondhatom a közöttünk kialakult kapcsolatot, mégis szinte valahányszor amikor a beásoknál vagyok (beleértve mindkét család tagjait) megkérdezik: *Nem mondták még a szüleid, hogy ne menj a cigányokhoz?* vagy *Nem féltenek a szüleid a cigányoktól?* Ezek a kérdések több hónapos ismeretség után, vagy barátságok kezdetén is természetesek? Vagy ennyire számít az én *idegen* mivoltom?

A cigányoknál töltött idő alatt természetesen náluk is eszem, azt amit ők, és úgy, ahogy ők. Ezen először maguk vendéglátóim lepődtek meg a legjobban. Vajon miért? Hiszen tudták, hogy azért mentem el hozzájuk, hogy jobban megismerjem a kultúrájukat, azt, hogy hogyan élnek, mik a szokásaik.

Az ételt, elkészülte előtt több alkalommal is megkóstoltatták velem, hogy nem kell-e még bele valami. Ez többnyire ugyanazzal a kanállal történt, amivel előzőleg a háziasszony is megkóstolta. Majd ezután jön az ebéd, amit rendszerint mélytányérból eszünk, kanállal. Kezdetben, volt ahol nekem terítettek kést és villát is, új tányért adtak a második fogáshoz, de jobbnak láttam, ha én is úgy eszem ahogy ők, és azt amit ők (pl. kenyér helyett punyát¹³, vagy éppen fokhagymás salátát), mert olykor van választási lehetőség. Ezt meg is jegyezték, és mondták egymásnak: *az Orsi, az nem finnyás, az eszik a cigányokkal, megeszi még a punyát is, ugye Orsikám.*

Az előbbi példa jól illusztrálja a kutatott közösség fejében élő sztereotípiákat, miszerint a magyarok - *úgy általában* - előítéletesek a cigányokkal szemben, ezért nekik *kisebbségérzetük* van, mint mondta egyik adatközlőm. Azt, hogy velük eszem, többen nagy

13. *Cigánykenyér*. Lisztből, vízből és élesztőből készült rövid ideig kelesztett kenyér örömmel vették és úgy érzem, ez a dolog nagyon fontos volt a befogadásom szempontjából is. Bár nem vagyok benne biztos, hogy ez a *kisebbségérzet* a mindennapjaikban jelen van, mert mint sokszor mondták: *itt a faluban más a helyzet, itt békésen együtt élnek egymás mellett, de egy idegen, nem falubeli, ráadásul magyar (mint én) érkezése felszínre hozhatja ezt az érzést.*

Egyik vendéglátóm egyszer ezt mondta: *Tudod Orsikám, vannak magyarok, akik azt mondják, hogy nincs semmi bajuk a cigányokkal, hogy szeretik a cigányokat, de ha megkínálnám őket étellel, nem ennének velünk.*

Ezek a gondolatok néha váratlanul felszínre törnek belőlük és olykor megkérdezik: *mit szólnak a szüleid, hogy eljössz ide a cigányokhoz, nem féltenek? Nem mondják, hogy ne gyere?* Számos ehhez hasonló kérdést tesznek fel, pedig már sokszor mondtam nekik, hogy a szüleim egyáltalán nem ellenzik lőrinci látogatásaimat.

Annak ellenére, hogy csak ritkán¹⁴ érezhetik saját bőrükön a magyarok előítéleteit, az én, vagy más idegen, nem falubeli, jelenléte ezt némileg felerősíti.

De miért is foglalkozom ezzel a látszólag lényegtelen dologgal ennyit? És miért egy külön részben? Hisz az eddig leírtak akár módszertani dolgokként is leírhatóak lennének. Miért olyan különös az nekik, hogy én is punyát ettem? Az a tény, hogy én magyar vagyok, ők pedig nem, ennyire jelen lenne még akkor is, amikor már sokadszorra találkozunk és egyre barátságosabb a kapcsolat közöttünk? Vajon szerintük hogyan vélekednek a magyarok a cigányokról?

Hozzáállás

Érdekesnek találtam a Bedőtanyaiak beköltözése okozta helyzetet, a beás identitás ennek fényében történő megfogalmazódását. Valamint azt, hogy hogyan befolyásolja a megismerés a sztereotípiák elhalványulását Kutatásom első stádiumába érve, a terepen ez idő alatt

14.A Lőrinciek közül sokan az idejük legnagyobb részét a faluban töltik, ahol jól megvannak, de

természetesen vannak olyanok is, akik sokat utaznak (pl. máshol tanulnak vagy dolgoznak), az ő esetükben ez a kijelentés nem teljesen helytálló

felmerült kérdésekre próbálok válaszokat keresni. Persze ezek csak válaszlehetőségek. érkezik, esetleg más nemű Ha másvalaki végzi a kutatást, más emberekkel kerül közelebbi kapcsolatba, vagy más időben, bizonyosan más válaszokat adna, lehet hogy más kérdésekre.

„A kulturális antropológiai cigánykutatások „nagy kísérlete” (...) az, hogy a „saját horizontunkban” valahogy felbukkanjon a másik nézőpontja is. Az ilyen típusú vizsgálatok megjelenése éppen azért hozott fordulatot a cigány kutatások történetében, mert (...) érdeklődésének centrumába a „cigányok felőli oldal” került. Ez pedig mindenképpen a kölcsönösség felé való elmozdulást jelentheti.” (Prónai 2000a: 14)

Kutatásomat a kulturális antropológia legfőbb módszertani sajátosságára, a résztvevő megfigyelésre alapoztam, a kutatott közösség lehető legjobb megismerése végett. Próbáltam minél több időt Lőrincen tölteni, hogy elmondásaikból, és saját megfigyeléseimből is szerezzek ismereteket. *„Valamely adott kultúrának ilyen, „első kézből származó élménye” és a közösség mindennapi életében való „bizalmas részvétel” lehet az alapja annak, hogy az antropológus sikeresen ábrázolja a „helybeliek” szemléletét és életviszonyait, minél hívebben tolmácsolva a népcsoport saját elképzeléseit saját életükről.” (Prónai 2000a: 17)*

És éppen ebben a „bizalmas részvétel”-ben (vö. Hollós 2000: 4) rejlik az az alapvető változás a cigánykutatásokban, amelyet a kulturális antropológiai megközelítés jelent (ld. Prónai 1997: 729, 2000: 53, 2000b: 176). Azért kerülhet a kutatás centrumába az adott kultúra felőli oldal, mert *„a terepmunkát végző személy szinte alámerül az általa vizsgált emberek életébe, mindennapi dolgaiba. Olyan alaposan megismeri és asszimilálódik hozzá, hogy az énjének természetes részévé válik.” (Borsányi 1988: 55).*

Mára már olyan viszonyba kerültem néhányukkal, hogy ha 3-4 hétig nem megyek, már hiányolnak, és nekem is hiányoznak. Amikor szóba került, hogy nyáron dolgozni fogok, első kérdésük ez volt: *ugye azért eljössz hozzánk is?* Ezek és ezekhez hasonló dolgok miatt kapcsolatunk egyre barátságosabb, ezért sokukról nehéz úgy írnom, mint egy adatközlőről csupán, ez lassan -a kutató és a terep- viszony megszűnéséhez

vezet.

Ahogy már írtam a helyi lelkészről vitt el először 2-3 családhoz, valamint a község egyik (cigány származású) tanárjához, majd ők vittek más-más családtagjaikhoz, ismerőseikhez. Két nagyobb beás család van, ahova gyakrabban és szívesebben mentem. Az egyik család Lőrincen él (Jóskák), a másik család Uzdon lakik (Juliskák). Náluk lassan már én is családtagnak számítok, beszélgetéseink már nem csak róluk szólnak, ők is érdeklődnek irántam, ahogyan én is őrántuk.

Rajtuk kívül rendszeresen jártam a Bedőtanyaiakhoz (Andrásék), szinte minden alkalommal mikor Lőrincen voltam eltöltöttem náluk néhány órát, velük is jó kapcsolatba kerültem, de egész más milyenbe mint a két másik családdal.

Többször beszélgettem lőrinci magyarokkal is, hogy az ő szemszögükből is lássam a cigányokat.

Munkamódszerem

Első találkozásom a kutatott közösséggel legalább olyan furcsa volt számomra, mint amilyen az első adatközlőimnek lehetett. Aztán megszokták, hogy rendszeresen megyek, később már vártak, hiányoltak ha egy ideig elmaradtam. Az első két hónapban még nem aludtam ott, heti 1-2 alkalommal mentem, majd áprilisban lenn töltöttem egy hetet és inentől kezdve a hétvégéket is néhány hét kivételével. Kutatásom elején a lelkészhez kapcsolódtak, (mert mint ahogy azt már írtam, ő vitt el először hozzájuk) és úgy gondolták, hogy akkor természetesen ott alszom.

Később, mikor a teleházban¹⁵ aludtam, mondták többen is: *hát nem hiszem, hogy az Erzsikénél ne lenne hely*. Aztán miután tudatosult bennük, hogy én nem tartozom hozzá, ketten is felajánlották, hogy alhatok náluk amikor megyek, annak ellenére, hogy nincsenek kifejezetten vendégfogadásra berendezkedve, általában annyi hely van csak, ahányan laknak.

Beszélgettem. Nem interjúztam a szó szoros értelmében, nem használtam diktafont. Ez nem azt jelenti, hogy nem voltak irányított kérdéseim, csak eleinte nem kérdeztem direkt rá a dolgokra, mert a beszélgetések alkalmával az őket leginkább foglalkoztató kérdések maguktól

15. Egyfajta közösségi ház, ahol a helybelieknek lehetősége van számítógépek használatára, van Internet, és könyvtár.

is előjöttek. Pálos Dóra szavaival élve ez *egyfajta tudatosan ösztönös* út volt, mely szerintem célravezető. Néhányan mondták, mikor már barátságosabb kapcsolatba kerültünk, hogy kifejezetten örültek, hogy nem tettem fel olyasféle kérdéseket, mint egy, a beszélgetőpartnerét kevésbé ismerő vagy értő túlbuzgó újságíró vagy érdeklődő. Olykor - főleg eleinte - „*ráakadtam*” az információkra, olykor „*céltudatosan*” kérdezősködtem. (vö. Borsányi 2000: 79).

Mára már eljutottam odáig, hogy egészen konkrétan rákérdezhetek mindenre, anélkül, hogy bármivel is megbántanám őket.

De talán nem is az a fontos, hogy bármit megkérdezhetek, hanem maguk a helyzetek.

Hozzáállás

Mi is a terepem?

Amikor először találkoztam a leketárokkal, nagy örömmel fogadtak, felbuzdulva érdeklődésemre, egyből táncra perdültek, hogy megmutassák a kultúrájuk egy szeletét. Azt hittem, velük könnyebb lesz a dolgom, mint a beásokkal, mert már az első alkalommal rendkívül nyitottnak tündek. Ezt a gondolatomat azonban felülírták későbbi tapasztalataim.

Úgy érzem, velük sokkal nehezebb olyan kapcsolatba kerülni, mint amilyenbe a két beás családdal kerültem. Több beás adatközlőmmel 2-3 hónap után eljutottam odáig, hogy bármiről kérdezhettem őket, szívesen válaszoltak, sokszor beavattak bizalmas dolgaikba is. A leketárokkal, bár egymáshoz való viszonyunkat jónak mondhatom, ez nem így volt. Kérdezni ugyan bármit megkérdezhettem, néha azonban a válaszból éreztem, hogy nem akarják, hogy az adott dologról többet megtudjak (de hát miért is akarnák megosztani „*titkaikat*” egy idegennel?), vagy ha később visszatértem valamihez, amiről már beszéltünk, egészen más dolgokat mondtak, de volt, hogy maguktól meséltek ugyanarról a dologról 1-2 hét múlva, és már teljesen máshogy.

Ezekből is le lehet ugyan vonni bizonyos következtetéseket, kutatásom ezen

szakaszában azonban nehézségeket okoznak. Úgy vettem észre, náluk a - magyarok által gondolt - igazság fogalma szituatív, nem csak egy igazság létezik, hanem sok, pillanatnyi igazság (vö. Nagy é.n.). Ezek a pillanatnyi igazságok egyikei azoknak a dolgoknak, amik megkülönböztetik a beásokat a leketároktól. Ezt a terepen élő beások általában úgy fogalmazzák meg, hogy *a leketárok hazudnak*. Ebből is látszik, hogy nem beszélhetünk a cigányokról, mint homogén egységről. A Bedőtanyaiaknál (és minden bizonnyal más leketároknál is) sokkal több időt kell eltölteni ahhoz, hogy befogadjanak, és ebből következően máshogy beszéljenek hozzám.

Többek között e kommunikációs nehézségek miatt sem beszélek részletesen beilleszkedésük folyamatáról, valamint azért, mert „*a beásoknak engedve*” jóval kevesebb időt töltöttem náluk, mint a beásoknál. De ahogy már többször is írtam, kutatásomnak csupán az első szakasza ért véget.

Perspektíva

Egy cigányokról szóló tanulmány kapcsán felmerülhet a kérdés, hogy a cigány vagy a roma szó a helyesebb, a pontosabb, ezért nem árt tisztázni, hogy melyiken mit ért az ember.

Mivel a roma szó a cigányoknak csupán egy csoportját jelöli, és nem azokat, akiknek a szemszögéből vizsgáltam az eseményeket. Jobbnak láttam dolgozatomban a cigány szót használni.

Kutatásom alatt is ezt használtam, bár kezdetben, mikor még nem voltam benne biztos, hogy ők melyiket tartják jobbnak, esetleg nem érzik-e sértőnek valamelyiket, próbáltam elkerülni ezen szavak használatát. Úgy éreztem, el kell egy bizonyos időnek telnie, hogy ezt a kérdést feltehessem. Később szinte mindenkivel beszélgettem erről.

A williamsi perspektívával ellentétben, ami sokkal tágabb (*Williams 2000: 269*), az én nézőpontom kifejezetten erre a közösségre korlátozódik, (ezért írtam az elején, hogy közösség tanulmány) ezért fontosnak tartottam véleményeiket a kérdésben is.

Egyik adatközlőm részletesen elmagyarázta, hogy miért jobb a cigány szót használni, elmondta, hogy a leketárok egyik csoportját hívják romának, ezért az rájuk nem jó megnevezés, a cigányba meg többfajta beletartozik. Ugyanakkor beszélgettem olyan beásokkal is, akik szerint e két szó pontosan ugyanazt jelenti. És tényleg, az ő szóhasználatukat figyelve még jelentésárnyalatbeli különbséget sem fedeztem fel. Mások azt mondták, hogy :

-nekem tökmindegy, csak ne legyen sértő a hangsúlya, ne tegyenek elé jelzőt;

-hát mi is mondjuk, hogy cigány, mi a másik cigányra mondjuk, hogy cigány.

Lehet, hogy mikor a magyar mondja vagy a sváb¹⁶, nem azért mondják hogy izé, de valahogy meg kell különböztetni, nem? Mint a négereknél. Nem mindegy, hogy azt mondd, hogy néger vagy nigger. Azért mert az sérti, még engemet is sért. Azért mert szerintem őnekik is van olyan kisebbségérzetük mint nekünk, sőt szerintem még nagyobb.

És voltak olyanok is, akik szerint inkább a roma szó a jobb, mert az nem sértő.

Összegzés

Sárszentlőrincen, mint kutatásom helyszínére, mint terepemre, egy beszélgetés alkalmával fordult a figyelmem, akkor még a Bedőtanyaiak beköltözését/beköltöztetését tartottam a legizgalmasabb kérdésnek.

Aztán minél több időt töltöttem Lőrincen, annál inkább a beások nézőpontja kezdett érdekelni. Az önmagukról és „szomszédaikról” kialakult gondolataik szavakká válása, az „újonnan érkezők” hatására. Az, hogy ennek a dolgozatnak a beások kerültek a centrumába mindenképpen az ők hozzám való, és (emiatt) az én hozzájuk való viszonyomból következik.

Az eddigieket összefoglalva úgy tűnik, a lőrinci beásokban nagyobb a kulturális környezetükhöz való alkalmazkodási hajlam, mint az ott élő oláh cigányokban, s többek között ez is alapjául szolgál annak, hogy megkülönböztetik magukat az oláh cigányoktól, sőt nem túlzás azt mondani, hogy különbnek tartják

magukat náluk. Az előbbin kívül a sztereotípiák is nagy szerepet játszanak az önmeghatározásukban (vö. Eriksen 2002: 65) és többek között emiatt gondolhatják magukat különbnek, mert „*az esetek legnagyobb* _____

16.A megyében sok sváb él, ezért pont őket emelte ki adatközlőm a magyarok mellett.

hányadában a sztereotípiák így vagy úgy, a saját csoport felsőbbrendűségét foglalják magukban.” (Eriksen 2002: 65) A kulturális adaptációra való hajlandóságuk nem jelent egyet a többségi társadalommal való teljes azonosulással. Számtalanszor hangoztatják ha olyan helyzet áll elő, hogy valaki már inkább magyarosan viselkedik, nem vállalja fel a cigányságát (pl. nem megy el a romanapra), hogy az adott illető *büszke*, hogy már *magyarnak teszi magát*. Úgy vélem nem is az a legfontosabb, hogy kik ők hanem hogy hogyan valósul meg ez a „*közöttiség*”, hogyan mozognak a magyarok és az oláh cigányok között.

Kutatásom - melyet korábban csak erre az évre terveztem - nem ért véget, egyrészt a sok félig nyitva maradt, nem elég részletesen megválaszolt kérdés, másrészt maga a közösség miatt. Úgy érzem, már csak a köztünk kialakult kapcsolat miatt sem tehetném meg, hogy máshová megyek, egyszerűen nem hagyhatom ott őket csak úgy.

Azt a tanszékünkön már evidenciaként kezelt állítást, hogy nem létezik egységes cigány kultúra, csak cigány kultúrák, ez a dolgozat is igazolja.

Bár sok tapasztalatot szereztem, sok dolgot láttam, hallottam, és tapasztaltam Lőrincen, ez még nem elegendő, vannak olyan dolgok, amiket még nem tudok úgy megfogalmazni, ahogy egy ehhez hasonló tanulmányban megfogalmazni kellene, még ha érzem is, hogy bizonyos dolgok mögött mi lehet. Ezt az érzést az alábbi Nádas idézettel tudom kifejezni, melyet már a szintén cigányokat kutató Horváth Kata is mottójául választott egyik tanulmányának.

Valami csodálatos, néma jegyzőre lenne szükségem, aki hallaná, hogy mit gondolok, és látná a látottaimat, aki mindezt papírra vetné.”

Bibliográfia:

BORSÁNYI László

1988 A megfigyelési technikák az etnológiai terepmunkában. *Etnographia*
99/1 53-82.

2000 A megfigyelés az antropológiai terepmunkában. *Kultúra és Közösség*,
1: 77-85.

CSALOG Zsolt

1973 Etnikum? Faj? Réteg? Adalékok a „cigányság” fogalmához.
Világosság, 14 1: 38-44

ERIKSEN, Thomas Hyllard

2002 Etnikai osztályozás: mi és ök. *Kultúra és Közösség*, 3: 61-67

FORMOSO, Bernard

2000 Cigányok és letelepültek. In: Prónai Csaba (szerk.) *Cigányok*
Európában 1. Nyugat-Európa. Budapest: Új Mandátum 29-181.

GEERTZ, Clifford

2001 Sûrû leírás. In: *Az értelmezés hatalma*. Budapest: Osiris 194-226.

HORVÁTH Kata

2002 „Gyertek ki nálunk, hogy jobban megismerjük egymást!” Epizódok
egy falusi magyar cigány közösség életéből. In: Kovács Nóra és
Szarka László (szerk.) *Tér és Terep*. Budapest: Akadémiai kiadó 241-325.

HOLLÓS Marida

1995 Az antropológiai megközelítés *Bevezetés a kulturális antropológiába*.
Budapest: Szimbíózis.1-6.

MALINOWSKI, Bronislaw

2000 A nyugat-csendes óceáni térség argonautái. *Café Babel*. 36: 43-57

NAGY Péter

É.n. BAGZÁS. Bagon élő cigányok kulturális antropológiai vizsgálata

NÁDAS Péter

1998 *Emlékiratok könyve*. Pécs: Jelenkor

ORSÓS Anna

1997 A beások nyelvéről. In: *Cigány néprajzi tanulmányok 6. - Tanulmányok a magyarországi beások cigányokról*. Bódi Zsuzsanna (szerk.) Budapest: Magyar Néprajzi Társaság 194-197.

PÁLOS Dóra

2001 „Cigányok”, „újmagyarok” vagy „romák” -Kulturális antropológiai esettanulmány a zalakarosi roma közösségről

PAPP Richárd

1999 Intuitív antropológia In: Kézdi Nagy Géza (szerk.) *Menyeruwa-Tanulmányok Boglár Lajos 70. születésnapjára*. Budapest: Szimbiozis

PRÓNAI Csaba – HORVÁTH Kata

2000 „Retkesek” és „kényesek” között. *Café Babel* (38)33-41

PRÓNAI Csaba

1997 A kulturális antropológiai cigánykutatások rövid története. *Magyar Tudomány* 42 (6): 729-740.

2000 Néhány Gondolat a cigány társadalomról - Patrick Williams szociálintropológiája. *Kultúra és Közösség*, 4: 53-61.

2000a Előszó. In: Prónai Csaba (szerk.) *Cigányok Európában 1. Nyugat-Európa*.

Budapest: Új mandátum 11-28.

2000b A cigány közösségek gazdasági tevékenységeinek kulturális antropológiai megközelítései. In: *A romák/cigányok és a láthatatlan gazdaság*. Kemény István (szerk.) Budapest: Osiris/MTA Kisebbségkutató Műhely 176-198.

SZUHAY Péter

1997 Akiket cigányoknak neveznek - akik magukat romának, muzsikusnak vagy beásnak mondják. *Magyar Tudomány*, 6: 656-674.

WILLIAMS, Patrick

2000 „A helyszínen és a korban” In: *Cigányok Európában 1. Nyugat-Európa* Budapest: Új Mandátum 263-273.

2000 A párizsi kelderások láthatatlansága In: *Cigányok Európában 1. Nyugat-Európa*. Budapest: Új Mandátum 181-205.